

Kök Salmak, Yerleşmek, Yerinden Edilmek: İstanbul Üniversitesi Botanik Anabilim Dalı ve Alfred Heilbronn Botanik Bahçesi

Neslinur Hızlı Erkilic

Süleymaniye Külliyesi’nin yanı başında kent hafızasında önemli bir yer edinen İstanbul Üniversitesi Botanik Anabilim Dalı binası ve Alfred Heilbronn Botanik Bahçesi’nin hikâyesi, yerinden edilenlerle başlıyor ve bugün farklı hayatlarda tezahür ederek yine yerinden edilenlerle¹ sürüyor...

Cumhuriyet’in milli eğitim politikası doğrultusunda gerekli reform için ülkemize gelen yabancı uzmanlardan mimar Ernst Egli’nin İstanbul’daki ilk işlerinden biri, Türkiye’de ilk kez çağdaş anlamda biyoloji eğitiminin verileceği enstitünün mimari planlaması olmuştur. Enstitü (günümüzde Botanik Anabilim Dalı) ve beraberinde planlanan botanik bahçesi 1937 yılında Süleymaniye’deki eski İstanbul Kız Sultanisi’nin yer aldığı arazide inşa edilmiştir. Önceleri sırasıyla Ağa Kapısı, Bab-ı Meşihat yapılarının yer aldığı arazi, bilimsel niteliğinin yanı sıra Cumhuriyet döneminin farklı sosyal ve politik dinamiklerinin etkisinde gerçekleşen olaylar, tanıklık ettiği yapılar, kişiler ve bitkilerle kent hafızasında önemli bir yer edinerek 20. yüzyıl modern mimarlık mirasının önemli bir parçası olmuştur. Bina ve botanik bahçesi, son dönemde İstanbul Müftülüğüne devredilmesi ve gelecekteki kullanımıyla ilgili söylemlerin belirsizliği sebebiyle tartışılan bir konu olarak gündemdedir².

Bu metinde, bina ve bahçenin, kuruluşundan bu yana sosyal, politik ve kültürel etmenlerle örüntülenmiş yapısı ve geçirdiği değişimler, sırasıyla kök

salmak, yerleşmek ve yerinden edilmek başlıkları üzerinden okunmuştur. Yapının hikâyesi, 1930-60 yılları arasındaki kentsel ve mimari ortam merceğinde, Tarihi Yarımada’daki konumu, botanik bahçesi ile birlikte işleyişi üzerinden özgün belgelerle aktarılmıştır. Son olarak modern mimari miras kapsamında değerlendirilen yapı ve bahçenin kültür varlığı olarak korunması gerekliliği, derlenen tarihi ve güncel bilgiler doğrultusunda vurgulanmıştır.

Kök Salmak: Türkiye’de Modern Biyoloji Eğitiminin İlk Tohumu ‘İstanbul Üniversitesi Biyoloji Enstitüsü

Erken Cumhuriyet döneminde, Batı’nın uygarlık ve kültür alanındaki başarılarına ayak uydurma hedefleri doğrultusunda Nazi rejiminin baskısından kaçarak ülkelerini terk eden birçok seçkin bilim insanı ülkemize davet edilmiştir. Hükümetin ‘Milli Eğitim Politika ve Programı’ çerçevesinde ‘eğitim yapılarının proje planlaması ve uygulamasını’ düzenlemek üzere Maarif Vekâletine (günümüzde Milli Eğitim Bakanlığı) bağlı bir mimari büro kurulmuş, yönetimi için 1927 yılında İsviçreli mimar Ernst Egli görevlendirilmiştir (Söylemezoglu, 1980). Egli, bu görevin yanında Atatürk önderliğinde, 9 Kasım 1927 tarihli kararla, ‘İstanbul Güzel Sanatlar Okulu programlarını düzenlemek, konferanslar vermek ve tedrisatta bulunmak üzere mimari ve tedrisat uzmanlığına’³ atanmıştır. Egli’nin görevi, yeni ulusun inşasında gerekli mimari altyapıyı hazırlamanın çok ötesinde, Kemalist değerlerin ulusal ve uluslararası ortamlarda yansıtılması ve kamu yapıları –özellikle eğitim binaları– aracılığıyla Batı’ya yönelen bir yaşam tarzının sunulması olmuştur. Baş mimar olarak Ankara ve İstanbul başta olmak üzere Türkiye’nin pek çok bölgesinde ilkokullar, müzik okulları, spor okulları, öğretmen okulları, enstitü yapıları tasarlamıştır. Egli’nin İstanbul’daki ilk çalışmalarından biri, İstanbul Üniversitesinin kurulması kapsamındaki inşaat işleri olmuş, 1932’de üniversitenin yeniden düzenlenmesi adına rapor hazırlamak için Türkiye’ye davet edilen Prof. Albert Malche’ye hazırladığı projelerle (Anonim, 1933) Biyoloji Enstitüsünün de içinde

Resim 1a. Biyoloji Enstitüsü giriş cephesi (Küçükler, 2017:48), b. Enstitünün Süleymaniye’deki konumu (Küçükler, 2017:56).

Resim 2a. Enstitü yapısının doğu cephesi (Anonim, 1936:278); b. Enstitü yapısının iki kanadını birleştiren ortak alan (Atalay Franck, 2015:101)

yer aldığı, üniversitenin fakülte ve enstitüleri için yeni düzenlemeler önermiştir (Egri, 2013).

Malche, kapsamlı bir rapor hazırlamış, Türk reform komisyonuyla beraber üniversite reformunu yönetmiştir. Bu çerçevede yeni kurulan üniversite için (1 Ağustos 1933) hocaların büyük çoğunluğu kadro dışı bırakılarak yabancı uzmanlar davet edilmiştir (Widmann, 2000). Reform öncesinde Vezneciler'deki Zeynep Hanım Konağı'nda verilen nebatat (botanik) ve hayvanat (zooloji) derslerinin bir enstitü içinde kurumsallaşması öngörülmüştür (Batur, 2017). Bu enstitülerdeki eğitim için çağrılan akademisyenler, bitki fizyolojisi ve genetik üzerine çalışan Prof. Dr. Alfred Heilbronn, bitki fizyoloğu Prof. Dr. Leo Brauner ve zoolog Prof. Dr. André Naville olmuştur. Naville'in 1937'deki vefatı sebebiyle görevini zoolog Prof. Dr. Curt Kosswig devralmıştır (Küçük, 2017). Biyoloji eğitim ve öğretiminin birlikte planlayan Heilbronn ve Brauner, Fen Fakültesi Dekanlığına sundukları raporda botanik eğitiminin hedeflerine değinmiş; eğitim ve öğretim için gerekli temel şartlar, öğretim üyeleri, idare işleri ve teknik işler için gerekenleri listelemişlerdir (Küçük, 2017). Heilbronn, karşılaştığı güçlükler sebebiyle bilimsel eğitim için gereken koşulları sağlayan bir biyoloji enstitüsü ve botanik bahçesi yapılmasını hükümetten talep etmiş ve konuyu *Tıbbiyeli*'de yer alan söyleşisinde şöyle dile getirmiştir (Güçlü, 1948; aktaran Widmann, 2000:156):

"İstanbul'a geldiğim zaman, kendimi hiç de iyi bir durumda bulunmayan, sadece üç odadan oluşan bir enstitü önünde buldum. Yaklaşık 1000 kadar öğrenciye derslerimi Zeynep Hanım'ın hipodromunda vermek zorundaydım. Hükümet bu durumun imkânsızlığını kabul etti ve bana yeni bir enstitü kurmak ve sadece 90 bitki yetişen bir bahçecik yerine yeni bir botanik bahçesi düzenlemek için izin verdi. Yeni enstitünün planı benim, Prof. Naville ve Prof. Brauner'in danışmanlığımızda mimar Prof. Egri tarafından hazırlandı. 1937'ye kadar aynen bu planlara göre Bakanlıkça mükemmel bir bina yaptırıldı."

Heilbronn'un onaylanan talebiyle ülkedeki modern biyolojinin ilk kurumu olacak enstitü ve botanik bahçesi için diğer fakülte yapılarına yakın bir yerleşke arayışına girilmiştir. Yıldız Sarayı bahçesi, Yalova Araştırma Enstitüsü gibi seçenekler arasından, İstanbul Üniversitesi'nin diğer fakültelerine yakınlığının yanı sıra iklim ve topoğrafik şartlarının uygunluğu ve tarihi duvarlar içerisinde kontrollü bir alan olması sebebiyle Süleymaniye Camii'nin yanındaki eski İstanbul Kız Sultanisi'nin yer aldığı arazi (Üzen, 2011)⁴ Maarif Vekaletince uygun bulunmuş, 1934 yılında üniversite rektörlüğü ile yapılan yazışmalar sonucu enstitü araziye yerleşmiştir. Bu geniş arazi, 16. yüzyıldan yeniçeri teşkilatının kaldırıldığı 1826 yılına kadar Osman-

lı'da en yüksek memurlardan biri olan yeniçeri ağasının resmi makam ve ikamet yeri olmuş, 'Ağa Kapısı' olarak adlandırılmıştır. Yeniçeri Ağası'nın, etrafı yüksek duvarlarla çevrili, Haliç'e hâkim konumda oturduğu bu yer, çeşitli köşkeri, idare odaları ve atölyeleri ile büyük bir ahşap saray olarak inşa edilmiştir. Asırlar boyunca birçok kez yangınlar görmüş, onarılmış veya yeniden inşa edilmiş bina, 1826 yılında II. Mahmud tarafından şeyhülislamlara tahsis edilmiş ve 'Fetvahane' (Bab-ı Meşihat) adını almıştır (Şehsuvaroğlu, 1952). Cumhuriyet ile birlikte şeyhülislamlık kaldırıldığında fetvahane yapısı İstanbul Müftülüğü'ne verilmiş, L formundaki Meşihat binasına ise İstanbul Kız Sultanisi taşınmıştır (İpşirli, 1991). Bu iki farklı kurum, formlarıyla orta avluyu saracak şekilde U biçiminde bir yerleşim şeması oluşturarak tarihi kapının ardında kısa süreliğine⁵ aynı araziye paylaştırmıştır. Osmanlı'dan genç Cumhuriyet'e geçişle birlikte ülkedeki politik gruplar arasındaki gerginlikler ve toplumsal dalgalanmalar, Meşihat makamının Maarif Vekâletine devredilmesiyle bu arazi üzerinde de etkisini sürdürmüştür. 1926'da çıkan yangınla birlikte harap olan lise binası ve uzun süreliğine boş kalan arazi, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin yükseköğretim kapsamındaki reformları ile yeni devlet idealinin bir parçası olarak önemli bir rol üstleneceği yeni bir döneme kapı açmıştır.

'Yer'leşmek: Süleymaniye'de Modernin Simgesi

"Leonore, sana bu satırları Boğaz'a bakarak tipik bir yaz sıcağında yazıyorum. Yunuslar sürüler halinde pencerenin önünden hoplayıp-sıçrayıp gidiyorlar."

Enstitü Süleymaniye'de. Konumu bir harika.

Tepemizden kara çaylaklar uçuyor. Rektör bahçede Heilbronn'a dönerek yanımda, 'Bay Kosswig mükemmel bir seçim' dedi."

Curt Kosswig, 1937 (Blank ve Solakhan, 2002; aktaran Sakıncı, 2020)

Türkiye’deki ilk yıllarında çağdaş bir mimari tasar-
lamanın anlamını sıkça sorgulayan Egli, ilk işleri-
nin arkadaşları tarafından Türk usulü bulunmasın-
dan memnun olmamış, anılarında bu ülkeye ve
ülkenin insanlarına yakışan modern ve anıtsal bir
mimari tarza ulaşamayacağına dair endişelerini
paylaşmıştır (Egli, 2013). 1930 öncesi ve sonra-
sında tasarladığı binaların kendisi için taşıdığı
önemi belirten Egli, Türkiye’de sergileyeceği
mimari yoldaki kararsızlıklarının ardından Musiki
Muallim Mektebi ile kendi tabiriyle onu ‘sevindi-
ren bir yola’⁶ girmiştir (Egli, 2013). Bu doğrultu-
da Ankara’daki Yüksek Ziraat Enstitüsü, Siyasal
Bilgiler Fakültesi ve İÜ Biyoloji Enstitüsü, ülkede
ulusal kimliğin yaratılması gerektiği ve uygarlaşma
sürecinin sergilenmesi bilinciyle tasarladığı yapılar
olmuştur. Bu üç eğitim yapısı, Atalay Franck’in
(2015) ifadesiyle, salt boyutları bakımından bir
meydan okuma ve nitelik devletini kendini temsil
etmesi açısından büyük bir potansiyel sunmuştur.

Egli, Süleymaniye Camii’nin yanındaki arazisi-
ne yerleşecek (Resim 1b) enstitü için 1934 yılı-
ndan itibaren Schwartz ve Heilbronn ile çalışma-
rını yürütmeye başlamış (Egli, 2013), plan aşama-
larında farmakobotanik, botanik fizyoloji ve siste-
matik, zooloji enstitülerini yöneten sırasıyla
Heilbronn, Brauner ve Naville’den danışmanlık
almıştır (Küçüker, 2017). Enstitü, Heilbronn ve
Brauner’in raporlarına paralel şekilde iki botanik
enstitüsü (Sistematik ve Fizyolojik Botanik; Far-
makobotanik ve Genetik) ve bir zooloji enstitüsü
olarak yapılanmıştır (Widmann, 2000). Egli, ens-
titü yapısını bu işlevsel ayrım üzerinden kuzey-gü-
ney doğrultulu blokta zooloji, doğu-batı doğrul-
tulu blokta botanik bölümleri olacak şekilde plan
şemasında L biçiminde birleşen iki blok olarak
tasarlamıştır. Yapının girişinin bağlandığı bir orta
hol olarak L formunun birleştiği alanı, enstitünün
iki bölümüne de hizmet eden ortak bir mekân
olarak düşünülmüştür (Resim 1a).

Yapının cephesindeki görsellik vurgusu, pen-
cerelerin alt ve üst hizalarından geçirilen yatay
şeritler ve yapının küteselliğiyle karşıtlık oluşturan
hafif beton kolonlar ile sağlanmıştır. İki kanadın
birleştiği köşede, yapının geri kalanına nazaran

daha yüksek tasarlanan ve kolonlar üzerinde yük-
selen kare prizma, merdiven kovalarının cephede
çıkıntılarla vurgulanarak çerçevelenmesi ile işlevsel
bir öneriye dayandırılmıştır. Zooloji blokundaki
düz cephe düzenlemesine karşılık, botanik bloku-
nun kuzey cephesinde dört küçük çıkma yapılmış,
bu düzenleme pencere sayıları bağlamında 3-2-3
ritminde bir hareketle görselleştirilmiştir (Batur,
2017). Yapının arazideki yerleşiminde mevcut
eğimi düzenlerken kullanılan istinat duvarları ve
yapının köşe hacmini taşıyan kolonlar, yapının
geometrik formunu daha da belirginleştirmiş, yapı
bir anlamda onu taşıyan kaidesiyle anıtsal bir
görüntü kazanmıştır (Resim 2).

Temeli 3 Mart 1935 tarihinde atılan biyoloji
enstitüsünün planlama aşamalarında botanik dersi
kapsamında gereken bitkilerin yetiştirilmesi için
büyük bir bahçe hazırlanmış ve bakımı için Alman-
ya’dan bir bahçıvan getirtilmiştir (Anonim, 1935).
Heilbronn’un öncülüğünde Brauner, bahçe
uzmanları Erich Schneider, Walter Stephan ve
George Catt’ın ortak çalışmasıyla botanik bahçesi
1935 ilkbaharında İstanbul Üniversitesi Botanik
Bahçesi (Hortus Botanicus Istanbulensis)⁷ adı ile
hizmete açılmıştır (Küçüker, 2011). Avrupa’daki
örneklerle benzer planlanan bahçeye, Anadolu’ya
özgü bitkileri yetiştirmek üzere ayrılan köşe dışın-
da, Avustralya, Hollanda, Cava, Amerika ve Afri-
ka’dan getirilmiş 2000 çeşit bitki ekilmiştir
(Ş.H.R., 1937). Bahçedeki bitki parselleri çevre-
sinde erişimini kolaylaştıran bir dolaşım rotası
düzenlenmiş ve bitkilerin bilimsel adlarının etiket-
lerle belirtildiği sistematik bir düzen oluşturu-
lmuştur (Resim 3b). Haliç’e doğru eğimli enstitü
arazisinde suyun uzun süre toprakta kalması için
geniş taş duvarlar örülerek teraslama yapılmış,
bahçede karayosunu ve eğrelti yetişmesi istenen
doğal malzemeli yollar, bitki çitleriyle çevrilmiş
familya parselleri (Resim 3a), su bitkilerinin yerleş-
tirileceği ve yan bölmelerine balık konulması plan-
lanmış, bataklık bitkileri için balçık konulmuş ve
nilüferler için ayrılmış üç ayrı havuz düzenlenmiş-
tir (Küçüker, 2011). Bahçedeki çeşitli seraların
dışında, İstanbul florasının nadir ve endemik tak-
sonlarının korunması, çoğaltılması ve yeniden flo-
raya kazandırılması sağlanmıştır. Bahçe kurulduk-
tan sonra, Heilbronn ve Brauner, 1935 yılında
yayımladıkları İstanbul Üniversitesi Nebatat Bah-
çesinin Tohum Kataloğu ile dünyadaki diğer
botanik bahçeleriyle tohum alışverişi yapmaya baş-
lamıştır. Böylelikle 15 dönümlük bahçe, zamanla
seraları, tohum kataloğu, herbaryum (kurutulmuş
bitki koleksiyonları), arboretum ve kütüphanesi ile
botanik ve zooloji laboratuvarlarında öğrencilere

Resim 4a. Botanik Enstitüsü şematik plan çizimi (Planlar Ayverdi’ye ait ‘Üniversite Hayvanat ve Nebatat Enstitüleri’ isimli plan çizimlerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.)
1. Depo, 2. Lavabo, 3. Camlı bitki yetiştirme yeri, 4. Kışık bahçe, 5. Fizyoloji laboratuvarı, 6. Kimya laboratuvarı, 7. Bakterioloji laboratuvarı, 8. Sterilizasyon, 9. Doktoran, 10. Atölye, 11. Sakı odası, 12. Temizleme odası, 13. Karanlık oda, 14. Alkol deposu, 15. Alet-malzeme odası, 16. Kap yıkama odası, 17. P.C.N. salonu, 18. Lisans tatbikat salonu, 19. Farmakognozi, 20. Parafin odası, 21. Hazırlık odası, 22. Vorstans laboratuvarı, 23. Vorstans odası, 24. Asistan odası, 25. Doçent odası, 26. Doçentlere ait laboratuvar, 27. Etüt odası, 28. Kütüphane, 29. Fotoğraf odası, 30. Resim odası.

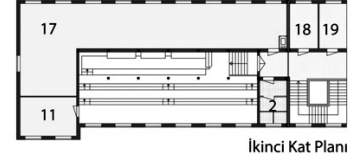
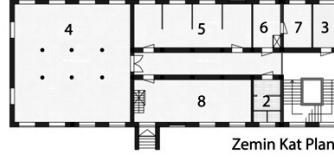
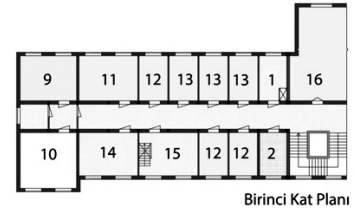
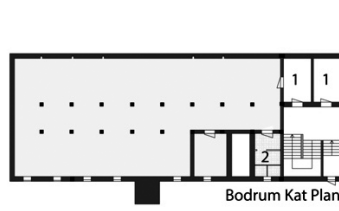

öğrenim materyali sağlayan büyük bir uygulama alanına dönüşmüştür.

Egli ve enstitünün inşaatını üstlenen Mühendis Ekrem Hakkı Ayverdi'nin plan çizimlerine bakıldığında, giriş holünün bağlandığı orta alandan bağımsız olarak botanik ve zooloji bölümleri ayrı işlenmiş ve mekân organizasyonu bahçe ile birlikte düzenlenmiştir (Resim 4a, b). Her bilim dalına ait yeterli sayıdaki depo, malzeme, hazırlık odalarının yanı sıra iki enstitüde de eğitimler için özel odalara ve kişisel laboratuvarlara⁸ yer verilmiştir. Her iki blokta da bölümler orta koridorlu olarak planlanmış, laboratuvarlar yapının Haliç'e ve bahçeye bakan kuzey ve doğu cephesinde, eğitimler odaları yapının güney cephesinde avluya bakacak şekilde düzenlenmiştir.

Botanik blokunun bodrum katında bahçeye bakan birimler camlı bitki yetiştirme yeri ve kışık bahçe olarak düzenlenmiş, zemin katta yan yana ve içeriden birbirlerine geçiş imkânı sağlayacak şekilde kimya, bakteriyoloji, fizyoloji laboratuvarları düzenlenmiştir. Botanik enstitünün birinci katında teknik ve fiziki açıdan kapsamlı bir donanım farklı fakültelerden öğrencilerin de katılabileceği P.C.N. (F.K.B. 'Fizik Kimya Tabii Bilimler') uygulama odası ve lisans seminer odaları (Resim 5b) düzenlenmiştir. Zoolojiye ait blokun zemin katında geniş bir diseksiyon odası, akvaryum; birinci katında asistan ve doçent odaları, laboratuvarlar, kütüphane; ikinci katında ise açık planlı geniş bir müze tasarlanmıştır. İki bloku bağlayan ortak alanda ise diğer fakültelerden öğrencilerin kullanımına açık 800 kişilik bir amfi (Resim 5a) ve zooloji kitaplığı tasarlanmıştır.

Yabancı uzmanların öncülüğünde biyolojide modernleşme, kısa zamanda ülkenin doğa bilimlerine çağdaş bir değer kazandırmış, Türk botanikçi ve biyologların yetişmesine büyük katkı sağlamıştır. Dönemin ulusal gazeteleri, kurumun açılış ve eğitim modeline ilişkin paylaştıkları çeşitli haberlerle, araştırma-eğitim olanakları ve bahçesiyle enstitünün modern Avrupa kurumlarına benzer bir bilim yuvası olduğuna yer vermiştir (Resim 6). Fakat çok geçmeden, laboratuvarlarda uygulamalar yapan öğrencilerin fotoğrafları, yerini, enstitünün Süleymaniye Camii'yle birlikte çekilen fotoğraflarına ve camiye kapadığına ilişkin eleştirilere bırakmıştır. Bu durum, enstitünün, yerleştiği arazide Cumhuriyet'in yeni neslini temsil eden bir vaha olması ile tarihi yapıları maskeleyen bir planlama sorunu olması yönündeki görüş ayrılıklarını doğurmuş, enstitünün bugüne dek uzanan, tekrarlanan bir yıkım sürecine girmesine yol açmıştır.

Yerinden Edilmek: Hafızanın Biriktiği Yerde Yinelenen Yıkımlar

"...Yeni hayatına kavuşan yeni Türk neslinin abidelerini Bizans, Halife, Padişah eserleri arasına serpiştirmek doğru mudur?" (Birson, 1937:6).

1937 yılında Henri Prost'un görüşlerine de yer veren İstanbul planlaması üzerine yazılmış bir gazete yazısında yer alan bu soru, 1930'lu yılların sonunda Tarihi Yarımada'da tasarlanan modern mimari yapıların nasıl değerlendirileceği yönündeki görüş ayrılıklarını beraberinde getirmiştir. Nitekim bu soruya verilen cevap olarak Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi yapılarını birbirinden soyutlayan ifadelerle planlamaya getirilen yaklaşım, enstitünün günümüzdeki tahliye ve yıkım kararının da ilk nüvesini oluşturmuştur.

Resim 4b. Zooloji Enstitüsü kısmı şematik plan çizimi.

1. Depo, 2. Lavabo,
3. Personel,
4. Diseksiyon,
5. Çalışma salonu,
6. Yıkınma odası,
7. Atölye,
8. Akvaryum,
9. Profesör odası,
10. Profesöre ait laboratuvar,
11. Serbest oda,
12. Doçent odası,
13. Asistan odası,
14. Fizyoloji laboratuvarı,
15. Laboratuvar,
16. Kütüphane,
17. Müze, 18. Alet odası,
19. Hazırlık odası.

Resim 5a. 800 kişilik amfi; b. lisans seminer odası (Anonim, 1936:278).

Resim 6. Gazetelerde Biyoloji Enstitüsünün açılışı (Anonim, 1937a; Anonim, 1937b) ve enstitünün eğitimine ilişkin haberler (Es, 1937; Ş.H.R., 1937).

1934 yılında belediyenin şehircilik uzmanı olarak İstanbul planlaması üzerine çalışmaya başlayan ve Tarihi Yarımada için öneri geliştirmesi beklenen Prost, İstanbul’da iki önemli sorundan birisini tanımlarken enstitü binasını örnek vermiştir. Enstitünün Süleymaniye Camii’nin yanına inşa edilmesini eleştiren Prost, yapının kenti çirkinleştirdiğini ve bir gün yıkılması gerektiğini belirtmiştir (Birson, 1937). Bu görüşü destekler şekilde pek çok ulusal yayında ‘Süleymaniye Camisi’nin önünde dört köşe felaket’ (Adil, 1936); ‘Süleymaniye’yi maskeleyen enstitü’ (Sayar, 1945; Sayar, 1946); ‘manasız bir çimento yığınının Süleymaniye Camisi’nin yamacına oturtulmuş olması’ (Gabriel, 1946) gibi ifadelerle enstitü, bağlamıyla kurduğu ilişkide İstanbul’un kimliğinin bozulmasının temel nesnelerinden biri olarak gösterilmiştir. Nitekim İstanbul’da yapılacak yeni düzenlemelerden önce kentin tarihi yapılarının görünür duruma getirilmesi gerektiği üzerine artan görüşlerle (Adil, 1936; Çetintaş, 1942), kentte yıkım faaliyetlerinin başlayacağını sinyali verilmiştir. Bu eleştirileri takiben Prost, İstanbul nazım planının ana hatları üzerine “Camiler, İstanbul’un silüetini simgeliyor ve yeni yapılacak binaların camilerin kubbeleri altında kalmaları icap eder” görüşüyle denizden 40 metre yükseklikte inşa edilecek yapıların üç kat ve 9,50 metreyi geçmesini sınırlayan bir yasak koyulmasını teklif etmiştir (Boysan, 1999). Kabul edilen teklifle bu ilkeyi mevcutta sağlayamayan yapıların fazla katlarının yıkımı karara bağlanmış (İstimlak Yasası) ve bu kapsamda yasanın ilk uygulaması olarak Maarif Vekleti tarafından üniversite rektörlüğüne Biyoloji Enstitüsünün tahliye ve yıkım kararını içeren 29.08.1957 tarihli bir telgraf çekilmiştir (Gülen ve Küçüker, 2002). Dekanlık ve rektörlüğün çabaları ve bakanlıkla yapılan yazışmalar sonucunda, 1957 yılında üst iki katı yıktırılmış olan binadan geriye kalan kısmın (Resim 7) ve botanik bahçesinin üniversiteye devrine; yapının birinci katının çatı ile kapatılarak botanik kürsüsünün buraya taşınmasına karar verilmiştir (Gülen ve Küçüker, 2002). Üst katlarının yıkımıyla birlikte enstitünün zooloji bölümü Vezneciler’deki fakültede ayrılan çeşitli yerlere taşınmıştır. Bu yıkım, yalnızca fiziksel açıdan binanın özgün tasarımının ve iki katının kaybına değil, büyük zorluklarla kurulmuş olan zooloji müzesinin artık eğitimle bütünleşemeyecek şekilde farklı yerlere taşınan koleksiyonlarının yok olmasına, yıllarca tüm fakültelere hizmet eden amfi ve büyük kitaplığın yitirilmesine de sebep olmuştur.

9.4.1971 yılında Botanik Anabilim Dalı binası Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulunun 5769 sayılı kararı ile korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak tescillenmiş⁹, Botanik Bahçesi ise 1995’te sit alanı ilan edilmiştir. 1985 yılında tanımlanan üstün evrensel değerlerle Dünya Miras Listesi’ne giren ‘Süleymaniye Camii ve Çevresi’ alanında yer alan bina ve bahçe, 1993 yılında İstanbul Müftülüğü’nün, füzuli işgaller ile ilgili kanun ve yönetmeliklere dayanarak binanın tahliyesini istemesiyle yeniden yıkım tehlikesiyle yüzleşmiştir. Dönemin Biyologlar Derneği İstanbul Şubesi Başkanı Prof. Dr. Dinçer Gülen, gereksiz el koyma deyimleriyle suçlanan kurumun bulunduğu yerde işlevini sürdürmeye teknik ve doğal koşullar sebebiyle mecbur olduğunu vurgulamıştır (Anonim, 1993).

Aradan geçen endişeli ve belirsiz¹⁰ yılların ardından 2015 yılında Milli Emlak Genel Müdürlüğünce alınan izinler doğrultusunda “İstanbul Üniversitesi’ne ayrılmış 14.878.00 m²’lik kısmın tahsisinin kaldırılması ve Botanik Anabilim Dalı Binası’nın yeni inşa edilecek Biyoloji binasına taşınmaya dek süre verilmek kaydıyla, Müftülük hizmetlerinde kullanılmak üzere Diyanet İşleri Başkanlığı’na tahsisinin uygun görüldüğü” öğrenilmiştir (Şahin, 2017). 2018 Temmuz ayında binanın acilen tahliye edilmesine ilişkin çıkan haberler üzerine başta öğretim üyeleri ve öğrencileri olmak üzere, sivil toplum örgütleri ve dernekler tepki göstermişlerdir. Rektörlük, bu tepkilere istinaden bina ve bahçede eğitim ve bilimsel amaçlı olarak kullanıma devam edileceğini, öğretim üyeleri ve laboratuvarların geçici olarak Beyazıt Yerleşkesindeki başka bir binaya, Vezneciler’deki yeni Biyoloji Bölümü Binası inşaatı tamamlandığında ise kalıcı olarak buraya taşınabileceklerini belirtmiştir (İÜ Rektörlüğü, 2018). Türkiye’de pek çok ulusal yayında ses getiren bu gelişmelere ek olarak, Sürdürün Araştırmaları Derneği Yönetim ve Danışma Kurulu adına Inge Hansen-Schaberg, Almanya Başbakanı, Dışişleri Bakanı ve Kültür Bakanı’na, 11 Temmuz 2018 tarihli *Süddeutsche Zeitung* gazetesinde yer alan İÜ Botanik Bahçesi’nin yıkılacağına ilişkin haberi paylaşarak bahçenin korunması için çağrıda bulunmuştur. Hazırladığı dilekçede “Botanik Bahçesi, 20. yüzyıl Türk tarihinde sadece önemli bir yer değil, aynı zamanda Türkiye ile Almanya arasındaki ilişkilerin de simgesidir” cümlesine yer vermiştir (Hansen-Schaberg, 2019).

Eylül 2018’de boşaltılan bina ve müftülüğe devredilen bahçe, bugün yine yıkılma tehlikesi ile

Resim 7. Tarihi kartpostallarda Süleymaniye Camii’nden Botanik Enstitüsü’ne bakış. Üstte, 1940 sonrasında ve altta, iki katının yıkılmasının ardından 1960’lı yıllardan görünüm (Yazarın kişisel arşivi).

karşı karşıya kalmıştır. Devredilmeden önce hal-
kın ziyaretine açık bina ve bahçenin (Resim 8)
bakımına üniversite bahçıvanları devam ederken,
bir yandan da arazide başlatılmak istenen projeye
ilişkin haberler (Güvenli, 2018) basına yansımak-
tadır.

Bitirirken...

Botanik Anabilim Dalı binası ve bahçesinin eski ile
yeninin, yıkmakla yapmanın aynı noktada pek çok
kez karşılaştığı bir yerde başlayan hikâyesi, İstan-
bul'a ve Tarihi Yarımada'ya dair toplumsal ve
mekânsal deneyimlere zemin oluşturmuş tarihsel
katmanlarla örülüdür. İnşa edildiği dönemlerde
Ağa Kapısının ardında gizlenen, Tarihi Yarımada
silüetinde moderni simgeleyen enstitü, yuva oldu-
ğu yabancı öğretim üyeleri, ev sahipliği yaptığı
ağaçlar, bitkiler ve yetiştirdiği öğrencilerle Cum-
huriyet döneminin önemli bir sembolü olmuştur.
Türkiye'nin ilk botanik bahçesi, dünyanın pek çok
yerinden getirilmiş tohumlara, Anadolu'nun zen-
gin topraklarından toplanan bitki örneklerine –
dahası bunlardan bazılarının son örneklerine– ev
sahipliği yapmış, milletlerarası bilime katkı sağla-
mıştır. Artık İstanbul Müftülüğünün mülkiyetin-
de olan; kök salmanın, filizlenmenin ve yurtsuzlu-
ğun aynı nefeste anıldığı bu yer, kuşkusuz bir top-
rak parçasının çok ötesinde değerlendirilmelidir.

Enstitünün yerleştiği arazi üzerinden yapının,
tarihi dokudaki sürekliliği kesintiye uğrattığına
ilişkin görüşler ve peşinden gelen yıkım kararları,
inşa edildiği günden bugüne kurumun eğitim ve
öğretim faaliyetlerini gölgelemiş ve enstitüyü bit-
mek bitmeyen bir mücadelenin içine çekmiştir.
Nitekim ülkemizde modern mimari yapıların
korunmasına ilişkin toplumsal kabulün ve yasal
zeminin yetersizliği düşünüldüğünde, bilim dalı-
nın ve bahçenin güncel durumu, bu mücadelenin
getirdiği zorlukları somutlaştırmaktadır. Bugün
botanik binasındaki eğitimin, uygulama alanı olan
bahçesinden kopararak ayrı bir yerleşkeye taşın-
mış olması, bahçenin yıllardır özveri ile sürdürü-
len bakımının düzeninin bozulması ve arazide
gelecekteki kullanımlara ilişkin söylemlerin belir-
sizliği, bina ve bahçenin tahrip edilmesi konusun-

daki kaygıları artırmaktadır. Güncel durum, bina-
nın yerleştiği arazinin sınırlarını aşarak içinde
bulunduğumuz çağın toplumsal hafıza, kent hakkı
ve kültürel miras algısına dair bir takım sorgula-
maları da beraberinde getirmektedir. Arazinin bir
bölümünde yer alan, Osmanlı coğrafyasının ve
İslam dünyasının toplumsal yapısını yansıtan
önemli arşivlere sahip tarihi yapılar gibi, ülkemizin
Cumhuriyet dönemi mimarlığının önemli bir par-
çası olarak kent hafızasına kenetlenmiş, köklü geç-
miş, bilimsel varlığı ile enstitü binası ve bahçesinin
aynı önemle tarihsel sürekliliğinin sağlanması ve
gelecek kuşaklara aktarılması gerekmektedir. ■

Neslinur Hızlı Erklıç, Arş. Gör. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi,
Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

Notlar

1. Yerinden edilenler, Nazi rejiminin baskılarından kaçarak
Türkiye'ye sığınan ve Biyoloji Enstitüsünü kuran yabancı
bilim insanlarını temsil etmektedir. Bugün yerinden edilenler
ise, taşınmak zorunda kalan Botanik Anabilim Dalı öğretim
üyeleri, öğrencileri ve tehdit altındaki 90 yıllık bitkilerdir.
2. Yazarın Alfred Heilbronn Botanik Bahçesini konu alan
çalışması için bkz: Hızlı Erklıç, 2019.
3. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi 9.11.27
(30-18-1-1/26-60-90)
4. Erdal Üzen, bahçeyi konu alan sunuşunda (2011) Haliç
yönünden gelen soğuk rüzgârların varlığı ve bu sebeple
sıcak-soğuk iklimin dengelenebilir olmasının, kurulacak bota-
nik bahçesi için elverişli arazi koşulları sağladığını belirtmiştir.
5. 1926'da çıkan yangınla lise binası harap olmuş, arazi
1935 yılına dek boş kalmıştır. Bugün Müftülük tarafından
kullanılan fetvahaneye yapısı, yangınlardan etkilenmeden kur-
tarılabilmiş, 1985'te yıktırılarak aslına uygun şekilde yeni-
den inşa edilmiştir (İpşirli, 1991).
6. Türkiye'de modern mimarlığın ilk evresindeki biçimlen-
melerde önemli rol oynayan Egli'nin binalarında tipik bir
Egli tarzı olarak yorumlanabilecek ortak tasarım yaklaşımları
geliştirdiğinden söz etmek mümkündür. Değişik işlevlerin
cephede farklılaşarak ifade edilmesi, kolonlarla tanımlı kütle
kullanımları, bina köşelerini vurgulayan küp biçimindeki
kütleler, Egli'nin, zamanla 'küçük' olarak tanımlanan
modern üslubunu yaratmıştır.
7. Üniversite Reformu'nun 70. yılında, bahçenin adının, kuru-
cusunun isminin sonsuza dek İstanbul'da yaşatılması hedefiyle
'Alfred Heilbronn' konulması kararlaştırılmıştır. 12 Aralık
2003 tarihli bilimsel toplantının ardından bahçenin ismi 'İstan-
bul Üniversitesi, Alfred Heilbronn Botanik Bahçesi' olmuştur.
Bahçe, Uluslararası Botanik Bahçeleri (BGCI)'ne kayıtlıdır.
Bkz: https://tools.bgci.org/garden_search.php?action=Find&ftrCountry=TR&ftrKeyword=&cx=24&cy=9
8. Enstitünün ilk yılında botanik bölümünü ziyarete gelen
gazete muhabirlerini gezdiren Heilbronn, laboratuvarında
yaptığı genetik incelemelerden bahsetmiş, 17 yıldır yeni bir
cins olarak yetiştirdiği türleri çalışanlara göstermiştir (Ş.H.R.,
1937). Aynı yıl Zooloji bölümünü gezen gazete çalışanları

Resim 8. İstanbul
Müftülüğüne
devredilmeden önce
Botanik Anabilim Dalı
binası ve bahçeden
fotoğraflar (Yazarın
kişisel arşivi, 2014).

laboratuvarda ülkemizde daha önce incelenmemiş yılan, solucan, örümcekler üzerinde çalışan kız öğrencileri fotoğraflamıştır (Es, 1937).

9. Yazarın 28.08.14 tarihli başvurusuyla T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünün 09.09.14 tarihli, 59077742-165/174279 sayılı, İstanbul, Fatih ilçesi, 494 ada, 22 parsel konulu cevabıyla bu bilgiye ulaşılmıştır. Ancak yapının 2015’te müftülüğe devredilmesiyle birlikte tescilinin kaldırılmış olması söz konusudur.

Yazar, 09.03.2021 tarihinde enstitü binasına ilişkin tescil bilgisini öğrenmek adına İstanbul 1 Numaralı Yenileme Alanı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü ile iletişime geçmiştir. 29.03.2021 tarihli telefon görüşmesi ile “Bahse konu 494 ada 22 parsel II Müftülüğü Binası, Şer’iye Sicilleri, Çevre Duvarı, Çeşme, Kadı Konağı, Aş Evi Giriş Kapısı, Meşihat Arşivi (Fetvalar) binası yapılarının Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Kurulu 9.4.1977 gün 9776 sayılı genelge kararı ile korunması gereken taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edildiği, ancak bahse konu Botanik Anabilim Dalı ve Alfred Heilbronn Botanik Bahçesi olarak tanımlı yapılara ait tescil kaydına rastlanmamıştır” bilgisine ulaşılmıştır.

10. Aradan geçen on yılın ardından bina ve bahçenin İstanbul Müftülüğüne verileceğine dair söylentiler yeniden ortaya çıkmıştır (Anonim, 2013).

Kaynaklar

- Adil, F. (1936) “Her Adımda Tarih ‘Yerin Altında ve Üstünde’”, *Tan Gazetesi*, 26 Ekim, s.7.
- Anonim (1933) “Üniversiteye Gelecek Profesörler ‘Binaların Tadilatını Pr. Egli Yapacak’”, 19 Haziran, *Cumhuriyet*, s.1, 6.
- Anonim (1935) “Biyoloji Enstitüsü”, *Son Posta*, 14 Eylül, s.2.
- Anonim (1936) “Arbeiten von Prof. Dr. Ernst Egli, Architekt, Ankara”, *Das Werk : Architektur und Kunst = L’oeuvre: architecture et art*, 25(9), s.278.
- Anonim (1937a) “Biyoloji enstitüsü dün merasimle açıldı”, *Tan*, 4 Haziran, s.1.
- Anonim (1937b) “Üniversite hayvanat enstitüsü de açıldı”, *Cumhuriyet*, 4 Haziran, s.5.
- Anonim (1993) “Bu bahçeyi müftü ne yapacak?”, *Cumhuriyet*, 23 Ocak.
- Anonim (2013) “İstanbul Üniversitesi öğrencileri botanik bahçesi için yürüdü”, *Hürriyet*: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/istanbul-universitesi-ogrencileri-botanik-bahcesi-icin-yurudu-23401690>

Atalay Franck, O. (2015) *Politika ve Mimarlık: Ernst Egli ve Türkiye’de Modernliğin Arayışı (1927-1940)*, TMMOB Mimarlar Odası Yayınları.

Batur, A. (2017) “İstanbul Üniversitesi Biyoloji Enstitüsü”, *Ernst A. Egli Türkiye’ye Katkılar Yerel Yorumlar . Eğitimde Program . Pratiğin Muhasebesi*, Ed.: A. Cengizkan, S. Bancı, M. Cengizkan, TMOBB Mimarlar Odası Yayınları, s.237-241.

Birson, V. (1937) “Prost’un Çok Haklı Görüş ve Tenkidleri”, *Cumhuriyet*, 16 Ocak, s.6.

Blank, M., Solakhan, M. (2002) *Boğaza Sürgün / Exile on the Bosphorus* (belgesel film).

Boysan, B. (1999) “Aron Angel ile İstanbul, Prost ve Planları Üzerine Söyleşi”, *Mimarlık*, Sayı: 285, s.30-39.

Çetintaş, S. (1942) “Türk İstanbul’un Yıldönümü ‘1953 yılına kadar neler yapmalıyız?’”, *Cumhuriyet*, 27 Temmuz s.2.

Egli, E. A. (2013) *Atatürk’ün Mimarının Anıları ‘Genç Türkiye İnşa Edilirken’*, Çev.: G. G. Uçer, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Es, H. F. (1937) “Türk Gençliğinin Her Şubesini Alakadar Eden Büyük Bir Anket ‘Gençlik Nasıl Yetiştiriyor?’”, *Akşam*, 11 Mayıs, s.7, 11.

Gabriel, A. (1946) “İstanbul’a Dönüş”, *Arkitekt*, Sayı: 7-8 (175-176), s.182-183,186.

Güçlü, B. (1948) “A. Heilbronn’la İki Saat”, *Tıbbiyeli*, 1 Haziran, s.2 ve 5.

Gülen, D., ve Küçükler, O. (2002) “İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Enstitüleri: Kuruluş Süreci ve Tarihsel Belgeler”, *Müzelerin, Botanik ve Hayvanat Bahçelerinin Toplumsal Eğitime Katkısı*, İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi ve DOZEM, s.32-100.

Güvenli, Ö. (2018) “Cumhuriyet mirası botanik bahçesinde inşaat mı başlıyor?”, *Sözcü*, 25 Temmuz.

Hansen-Schaberg, I. (2019) “Petition für die Erhaltung des Botanischen Gartens der Universität Istanbul”, Gesellschaft für Exilforschung: http://www.exilforschung.de/_dateien/verschiedenes/Petition_Botanischer_Garten_Istanbul.pdf

Hızlı Erkılıç, N. (2019) “80 Yıllık Bitki Habitatı: Alfred Heilbronn Botanik Bahçesi”, *Dosya*, 43, 174-180.

İÜ Rektörlüğü (2018) “İstanbul Üniversitesi Botanik Bahçesi Hakkında Açıklama”, İstanbul Üniversitesi: <https://www.istanbul.edu.tr/tr/haber/istanbul-universitesi-botanik-bahcesi-hakkinda-aciklama-74006F007100590058005A00490057003300740049003100>

İpsirli, M. (1991) “Bab-ı Meşihat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 4, s.362-363.

Küçükler, O. (2011) *İstanbul Üniversitesi, Fen Fakültesi Alfred Heilbronn Botanik Bahçesi Tarihçe ve Bitki Varlığı*, İstanbul Üniversitesi.

Küçükler, O. (2017) *İstanbul Üniversitesi Biyoloji Bellek Koleksiyonları*, Cilt I: Botanik, Nobel Tıp Kitapevleri.

Ş.H.R. (1937) “Bir ilim kaynağı nebatat enstitüsü”, *Akşam*, 19 Nisan, s.7, 9.

Şahin, U. (2017) “Botanik Bahçesi müftülüğe devredildi”, *BirGün*, 1 Ağustos.

Sakıncı, M. (2020) “Süleymaniye Biyoloji Enstitüsü, Nereye?”, *Bilim ve Gelecek*, Sayı: 183, s.2-6.

Sayar, Z. (1945) “Şehri Çirkinleştiren Binalar!...”, *Arkitekt*, Sayı: 5-6 (161-162), s.126.

Sayar, Z. (1946) “Yapılarımızda Metodsuzluk” *Arkitekt*, Sayı: 7-8 (175-176), s.167.

Şehsuvaroğlu, H. (1952) “Babi Meşihat”, *Asırlar Boyunca İstanbul*, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, s.201-203.

Söylemezoğlu, K. (1980) “Ünlü bir Sanatçının Anılması”, *Arkitekt*, Sayı: 378, s.69-70.

Üzen, E. (2011) “Şehrin ilk botanik bahçesi Hortus Botanicus Istanbulensis nasıl doğdu?”, Söyleşi, SALT Beyoğlu.

Üzen, E., Erol, O., Küçükler, O. (2002) “İstanbul Üniversitesi Botanik Bahçesi 65 Yaşında”, *Müzelerin, Botanik ve Hayvanat Bahçelerinin Toplumsal Eğitime Katkısı*, Ed.: O. Küçükler, İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi ve DOZEM, s.1-17.

Widmann, H. (2000) *Atatürk ve Üniversite Reformu, Almanca Konuşulan Ülkelerden 1933 Yılından Sonra Türkiye’ye Gelen Öğretim Üyeleri, Yaşamöyküleri - Çalışmaları - Etkileri* Çev.: A. Kazancıgil ve S. Bozkurt, Kabcacı Yayınevi.

Rooted, Placed and Displaced:

Istanbul University Botany Division and Alfred Heilbronn Botanical Garden

Istanbul University, Institute of Biology (currently known as Botany Division), designed with a functionalist style by Swiss-Austrian architect Ernst Egli, was built in 1935 in Süleymaniye. The Institute and (Alfred Heilbronn) Botanical Garden were of great importance to meet necessary technical and architectural aspects of contemporary biology education for the first time in Turkey. The land on which the institute was founded, where Ağa Gate, Bab-ı Meşihat and old Istanbul Girls’ High School were located before, has become an important part of the 20th century modern architectural heritage by having a place in the memory of the city with events, structures, people and plants, which emerged under the influence of social and political dynamics in the Republican period. The Institute of Biology located in the ‘Süleymaniye Mosque and its Associated Component Area’, which were inscribed on the World Heritage List in 1985, is currently on the agenda as a controversial subject due to the evacuation of the Division and Botanical Garden and their allocation to the Istanbul’s Mufti’s Office. This study draws attention to the historical values and current potentials of the building and garden on the basis of preserving the modern architectural heritage.